

Гужанова Т.С.

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри дошкільної освіти і педагогічних інновацій

Використання казок для формування мовної компетенції дітей старшого дошкільного віку.

Актуальність проблеми: Мовленнєвий розвиток дитини є головним інструментом, за допомогою якого вона встановлює контакт із довкіллям і завдяки якому відбувається соціалізація дитини. Дана тема є актуальною, тому що мовна компетенція є однією з провідних базисних характеристик особистості, яка формується на етапі дошкільного дитинства.

Мета статті: визначити і науково обґрунтувати розвиток процесу формування мовної компетенції дітей старшого дошкільного віку за допомогою казок .

Виклад основного матеріалу: Актуальність проблеми формування ¹ мовної компетенції дітей старшого дошкільного віку обумовлюється пріоритетними напрямками Державної національної програми “Освіта” (“Україна ХХІ століття”), Базовим компонентом Дошкільної освіти, Законів України “Про освіту”, “Про дошкільну освіту”.

Проблемі формування мовної компетенції приділено велику увагу в дослідженнях А.М. Богуш, Л. Варзацької, М. Вашуленка, С. Карамана, В. Карасика, Ю. Караулова, Л. Мацько, Л. Паламар, М. Пентилюк, Л. Скуратівського, Г. Шелехової, З. Бакум та ін. Разом із тим потрібно зазначити, що компетентний аспект формування національно-мовної особистості недостатньо вивчений у вітчизняній лінгводидактиці .

Складовою частиною мовної компетентності дошкільників є словесна творчість. В її основі лежить сприйняття творів художньої літератури, усної народної творчості в єдності змісту і художньої форми.

Серед творів художньої літератури величезну роль в мовному розвитку дітей грає усна народна творчість. Це відзначали як класики педагогічної науки

(Е. Н. Тихеева, Е. А. Флеріна та ін.), так і більш сучасні дослідники рідної мови (А. Богуш, С.Карпінська, АЕ.Шибицкая, О. С. Ушакова, Л. В. Ворошніна, А. М. Виноградова, М. М. Алексеєва, Л. М. Гурович, Н.В.Гавриш та ін).

Особливе місце серед літературних творів займає жанр казки. Казка-це розповідний, народно-поетичний або писемно-літературний твір про вигадані події, вигаданих осіб, іноді за участю фантастичних сил. [1]

Процес сприйняття казки досліджувався в різних напрямках: вивчалось розуміння казки дітьми раннього віку (Л. С. Славіна, Н. А. Ціванюк), аналізувалася роль ілюстрацій в сприйнятті літературного тексту (Т. А. Рєпіна), виявлялося вміння розуміти сюжетну лінію і взаємини персонажів (Г. Я. Кудріна, Є. В. Бодрова, І. Л. Базик), а також вміння співпереживати героям творів (Л. П. Стрелкова).

Таким чином, формувати мовну компетентність у дошкільників можна за допомогою казки, яка представляє особливу цінність тим, що сконцентрувала в собі всю сукупність виразних засобів української мови. Дитина не просто ~~любить~~² казки, для неї казки - це світ, в якому вона живе. Недаремно Василь Сухомлинський назвав їх чудодійним методом розвитку мови, завдяки якому дитина пізнає світ не тільки розумом, а й серцем, адже "через казкові образи в свідомість дітей входить слово з його найтоншими відтінками" [2, с. 176].

Враховуючи той факт, що діяльність вихователя при компетентісному підході має забезпечувати створення умов для стимулювання активності дитини, можна розробити систему роботи з формування мовної компетентності, що включає чотири етапи, при яких процес здійснюється послідовно в доступній і цікавій дітям формі: 1. Організаційно-підготовчий. 2. Мотиваційно-діагностичний. 3. Діяльнісний. 4. Рефлексивний.

У процесі організаційно-підготовчого етапу треба організувати відповідне предметно-розвиваюче і природне мовне середовище, що сприяє розвитку естетичного сприйняття, розкриває творчий потенціал особистості дошкільника у процесі роботи з казками. Наприклад, "куточок казки", в якому

діти будуть відчувати себе в світі казкових образів. Там же розмістити казки з яскравими ілюстраціями.

В ході "казкового заняття" діти слухають казку. Хочеться звернути увагу на те, що казку потрібно не читати, а розповідати. Таким чином у дітей виховується вміння слухати і розуміти монологічну мову. Для того, щоб перше знайомство з казкою не тільки зацікавило дітей, а й знайшло відгук в їх почуттях і емоціях, потрібно виразно подати текст. Емоційне забарвлення мови діти починають відчувати з засвоєнням мови взагалі. Особливо доступна їм виразність інтонації.

Після розповідання казки необхідно розглянути разом з дітьми ілюстрації, провести бесіду, яка допоможе дітям краще зрозуміти зміст, правильно оцінити деякі епізоди казкової історії. Бажано задавати питання, які допомагають формуванню лексико-граматичних уявлень дітей, а також спонукають їх аналізувати, міркувати, робити висновки. Одні питання допомагають з'ясувати, наскільки діти зрозуміли сюжет, інші допомагають точніше³ охарактеризувати героїв казки, треті - звернути увагу на окремі слова, вчинки, епізоди, відчуті головну ідею твору.

Подальше формування мовної компетентності відбувається на другому етапі навчання, метою якого є виховання у дошкільників стійкої потреби у спілкуванні з казкою; осягнення дитиною виразності, краси і точності рідної мови, насичення її мовними зворотами і образними виразами; введення у зв'язне мовлення мовних засобів для самостійної творчості дітей.

Діти переказують казку за пропозицією вихователя або за власним вибором. Переказ може бути повним (всього тексту) і фрагментарним - епізодів, індивідуальним і колективним (за частинами), за ілюстраціями і репродукціями на казкові сюжети, настільними картинками [4]. Після переказування діти виконують різноманітні завдання: у казці "Колобок" — знаходять і вказують повторність схожих епізодів, послідовність появи персонажів "від малого до великого"; у казці "Три ведмедя"- триразові повтори, послідовність "від великого до маленького"; "У страху великі очі"—

повтор дії, послідовність "від великого до малого"; таке ж завдання дається при переказі казок "Ріпка", "Хвостик". Так, порівнюючи дві казки - "Рукавичка" та "Ріпка", можна знайти схожість і різницю побудови: "Рукавичка" — "від малого до великого", "Ріпка" — "від великого до малого", повторюваність епізодів [4].

Треба звертати увагу дітей і на прийоми композиційного оформлення казкового оповідання - традиційні зачини (жили-були старий зі старою, у деякому царстві, у деякій державі...); кінцівки (і стали вони жити-поживати, добра наживати, тут і казці кінець, а хто слухав – молодець); елементи, що зв'язують оповідання (чи довго, чи коротко, швидко казка мовиться, та не швидко діло робиться, ні в казці сказати, ні пером описати, туди – не знаю куди), їх функції у казці [3].

Для виховання у дітей чуйність до слова, засвоєння іменників із зменшувально-пестливими і збільшувальними відтінками дошкільникам пропонується знайти в казці ласкаві слова; слова, що позначають маленький предмет; змінити будь-яке слово так, щоб воно мало пестливу або збільшувальну форму (наприклад, в казці "Заєць-хвоста" - Як заєць називав свої вуса, лапи, зуби? - Вусища, зубища, лапища. – А як можна їх назвати ласкаво?).

З метою узгодження кількісних числівників з іменниками діти можуть перерахувати героїв казки "Ріпка"; звірів, які приходили жити до рукавички. Для розширення дієслівного словника дошкільникам можуть перерахувати дії героїв (коза з казки "Вовк і семеро козенят" - жила-була, ходила, карала, співала; заєць із казки "Заєць-хвоста" - жив-був, хвалився, боявся, біг).

При навчанні класифікаційних умінь використовується прийом угруповання за заданою ознакою: як одним словом назвати персонажів казки, які зустрілися Колобку (дикі тварини); предмети, які використовувала Машенька в казці "Три ведмеді" (посуд) і т. д.

Можна запропонувати дітям переказати казку, розігравши її сюжет за допомогою фігурок персонажів. Для таких завдань підбирається велика кількість різних пластмасових фігурок (у тому числі використовуються фігурки з кіндер-сюрпризів), маленькі настільні іграшки, природний матеріал.

Моделювання казкової ситуації допомагає розвитку мовленнєвої активності дітей (накопичення словникового запасу, розвитку зв'язного мовлення, автоматизації поставлених звуків), тренує дрібну моторику рук.

Третій етап пов'язаний зі словесною творчістю. Його метою є розвиток у дітей самостійності в словесно-творчих проявах: продумування власного задуму казки, вибір теми, сюжету, героїв; навчання дітей зв'язно, послідовно, виразно будувати речення.

Для того, щоб мова дитини була правильною і красивою необхідно вирішити наступні завдання: - активізувати пасивний та активний словники, що створюють можливість для розвитку у дошкільників вміння зв'язних висловлювань; - удосконалювати фонетичну, лексичну, граматичну, синтаксичну складові мовленнєвого розвитку; - розвивати образну мову, дитячу фантазію і уяву.

Початком роботи на цьому етапі навчання дітей старшого дошкільного віку повинно стати ознайомлення зі схемою розвитку сюжету казки. Подібну ⁵схему можна скласти до будь-якого казкового сюжету. Цю схему діти із задоволенням наповнять будь-яким змістом. У процесі роботи над з'ясуванням функцій казкових героїв можна ставили дітям приблизно такі питання: 1) жив-був... Хто? Який він був? Чим займався?; 2) пішов гуляти (подорожувати, дивитися...)... Куди?; 3) зустрів якого злого персонажа? Яке зло цей негативний герой всім завдавав?; 4) був у нашого героя друг. Хто? Який він був? Як він міг допомогти головному герою? Що стало зі злим героєм?; 5) де наші друзі стали жити? Що стали робити? Та ін. [3].

Одним з базових прийомів складання казок є зміна сюжету знайомої казки. Це дає можливість показати варіативність і змінність казок, а також дій з окремими її героями. Щоб порушити звичні стереотипи і продемонструвати можливість трансформації казок, можна провести заняття у формі гри "Плутаємо казки".

При використанні прийому продовження знайомої казки вихідним матеріалом для творчості може бути казка "Маша і ведмідь". Завдання

"казкаря" у вигадуванні незвичайного повороту сюжету і його словесному оформленні. На початку заняття уточнюються зміст і композиційна побудова казки. Після цього дошкільники повинні уявити, що казка "Маша і ведмідь" не закінчується благополучним поверненням дівчинки додому: злякавшись собак, ведмідь разом з Машенькою, що сиділа в коробі, втік назад у ліс. Після колективного складання плану нової казки діти придумують свій варіант продовження історії і розповідають його.

Ще один варіант роботи над перетворенням традиційних казок - складання казкового сюжету з участю відомих героїв. Можна зупинитися на творі за літературним зразком в трьох варіантах: з заміною героїв, але збереженням сюжету; з заміною сюжету, але збереженням героїв твору; зі збереженням героїв і сюжету, але з заміною часу та результату дії. Перший варіант - легкий - потрібно зберегти зміст твору, замінивши героїв. Діти швидко впораються із таким завданням. Більш складне друге завдання - зберегти героїв, замінити зміст твору. У цьому завданні запропонуйте дітям подумки ⁶намалявати свою казку, а потім розповісти. Третій варіант викликає більше труднощів, так як при збережених героях і сюжеті змінюється час і результат дії.

Також дітям старшого дошкільного віку можна запропонувати придумати нову назву до казок з відповідних за змістом прислів'їв та приказок, пояснити свій вибір. Наприклад: "Кіт, Півень і Лисиця" - "Друг пізнається в біді"; "Рукавичка" - " В тісноті, та не в образі"; "Морозко" - "За працею і нагорода"; "Ріпка" - "Один за всіх – і всі за одного"; "Колобок" - "Довіряй – але перевіряй".

Після того, як діти навчаться зв'язно, послідовно, виразно викладати свої думки з приводу задумів, можна провести заняття "Складемо казку", де дошкільники складають казку, самостійно обираючи теми, персонажів і вигадуючи сюжет. Можна використати творче завдання, яке дозволить дітям засвоїти варіанти дій і взаємодій героїв; вчити їх представляти персонаж, входити в образ і складати про нього казковий текст.

Якщо перші казки дітей будуть простими по композиції, то наступні казки стануть більш складними, з ланцюговою композицією.

Мета четвертого – рефлексивного - етапу навчання активізація власної виконавської діяльності; прояв творчості у реалізації задумів при створенні образу; передача художнього образу за допомогою рухів, міміки, інтонації; підвищення рівня самоконтролю за власною мовою і прагнення поліпшити її; подолання сором'язливості, невпевненості при виступі перед аудиторією.

Для розвитку інтонаційної виразності діти виконують такі вправи: просяться в рукавичку від особи мишки, жабки, ведмедя; виконують пісеньку кози з казки "Вовк і семеро козенят" то в образі кози, то в образі вовка. Далі завдання ускладнюється: дошкільникам пропонують розіграти діалог двох персонажів, промовляючи текст і діючи за кожного з них. Таким чином, діти вчаться словесному перевтіленню, прагнучи, щоб характер, голос героя, а також манера його поведінки легко впізнавали б всі.

Особливу увагу треба приділяти вмінню дітей розповідати і одночасно показувати казку на імпровізованій сцені, тобто мистецтву драматизації. Саме драматизація казок дозволяє дошкільникам оволодівати навичками використання різноманітних засобів виразності в їх поєднанні (мова, наспів, міміка, пантоміміка, рухи); сприяє підвищенню мовної активності, розвитку тембру голосу, його сили, темпу, інтонації, виразності. Це — дуже захоплююче і корисне заняття. Спільна творча діяльність втягує в процес постановки навіть недостатньо активних дітей, допомагаючи їм подолати труднощі в спілкуванні, виховує вміння взаємодіяти з однолітками.

Підсумковим заняттям може стати захід "Вечір казок", мета якого розкрити творчій потенціал дітей; формувати вміння втілюватися в образи героїв; поліпшення і активізація невербальних засобів спілкування: пластики, міміки; розвиток інтонаційної виразності мовлення.

Для того, щоб робота по формуванню мовної компетентності засобами казки велася систематично, матеріал "казкових занять" треба включати в загальноосвітні заняття.

Гарною традицією може стати щомісячний випуск для батьків дитячого журналу, де друкуються найцікавіші казки, складені дітьми.

Таким чином, народні казки розкривають перед дитиною красу мови, створюють найбільш сприятливі умови для вдосконалення вербальної (інтонаційна, лексична, синтаксична) і невербальної (міміка, рухи, поза) виразності мови, а також мовного самовираження дитини. Навчання творчої розповіді сприяє розвитку у дошкільників високого рівня художньо-мовної діяльності, формує вміння самостійно придумувати казки. Використання вихователями казок збагачує і актуалізує словниковий запас дитини, розвиває навички граматичного структурування і зв'язного оформлення власних висловлювань, і, звичайно, відкриває широкі перспективи не тільки для розвитку словесної творчості, але і для виразності дитячої мови в цілому.

Список використаних джерел:

1. Богуш А. М. Педагогічні виміри Василя Сухомлинського в сучасному освітньому просторі. Монографія. Видання 2-е, допрацьоване, доповнене. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2018. – 392 с.
2. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. К.: Рад. школа., 1978. 264с.
3. Л.Б.Фесюкова. Виховання казкою: Для роботи з дітьми дошкільного віку. Харків: Фоліо, 1997. 464 с.
4. <https://pandia.ru/text/77/153/15835.php>